

Екологічна політика та природокористування

УДК 332.142.6:339.972

JEL O11, O15, R10, R11, R58

В. С. Кравців, П. В. Жук

Концептуальні засади формування механізму регулювання екологічної безпеки у транскордонному регіоні

Розглянуто питання щодо поняття транскордонної екологічної безпеки. Запропоновано структурну схему чинників екологічної безпеки регіону. Звертається увага на особливості впливу транскордонного фактора на досягнення екологічної безпеки у прикордонних регіонах. Зроблено висновок, що для регіонів України, прилеглих до країн ЄС, завдання зі зменшення антропогенного тиску на навколишнє природне середовище й досягнення рівня екологічної безпеки, який би відповідав показникам сусідів, є більш ніж актуальним. Запропоновано функціонально-структурну схему механізму регулювання транскордонної екологічної безпеки.

Ключові слова: екологічна безпека, транскордонний регіон, екологічні загрози, асиметрія екологічного стану, механізм регулювання транскордонної екологічної безпеки.

При розгляді проблематики національної безпеки у дослідженнях низки вітчизняних учених, серед яких С. Василенко [1], С. Пирожков [2], Г. Ситник, В. Олуйко, М. Вавринчук [3] та ін. визначалися її складові, включаючи регіональну й екологічну. У регіональному контексті питання екологічної безпеки розглянуті у працях В. І. Андрейцева [4], С. П. Іванюти, А. Б. Качинського [5], З. В. Герасимчук [6] та ін. Важливою складовою національної безпеки слід вбачати також транскордонну. М. В. Дубина її визначає як свободу від негативного зовнішнього та внутрішнього впливів на сукупність загального для двох і більше територій, розмежованих державним кордоном [7, с. 240]. При цьому автор елементні складові транскордонної безпеки – політичну, економічну, воєнну, екологічну тощо – за суб'єктивним критерієм пропонує аналізувати на кількох рівнях, включаючи національний і мезорівень (регіональний).

Таким чином, певні теоретичні уявлення щодо сутності поняття транскордонної екологічної безпеки у працях вітчизняних науковців висвітлені. Разом з тим питання наукового дослідження механізму досягнення екологічної безпеки у транскордонних регіонах достатньо не розкриті.

Мета статті полягає у деталізації теоретичних уявлень щодо транскордонної екологічної безпеки та розкритті питань щодо механізму її досягнення.

Етимологія поняття транскордонної екологічної безпеки регіону ідентифікується кількома понятійними складовими, які варто чітко означити. Зокрема, транскордонний регіон пропонується визначати як спільну територію прилеглих до кордону сусідніх адміністративно-територіальних одиниць як мінімум двох держав [8, с. 9]. При цьому в адміністративно-територіальному аспекті транскордонний регіон варто виокремлювати на наступному рівні після державного [8, с. 13], що за європейською номенклатурою територіальних одиниць для статистики відповідатиме рівню NUTS 2 (провінція, департамент, земля, воєводство, урядовий округ, а в системі адміністративно-територіального поділу України – область). На відміну від прикордонних регіонів, які, по-перше, локалізуються в межах однієї країни, сутнісна ознака транскордонних полягає у наявності зв'язків і співпраці між суміжними регіонами різних країн, засобом яких здійснюється взаємний вплив і конвергенція.

Поняття екологічної безпеки ми розглядаємо як соціально необхідний рівень якості навколишнього середовища, при якому відсутні загрози здоров'ю людей

© В. С. Кравців, П. В. Жук, 2015.

і життєдіяльності суспільства, виникненню негативних змін у функціонуванні природних екосистем [9, с. 13]. Виходячи із зазначеного вище, транскордонну екологічну безпеку регіону пропонуємо трактувати як відсутність з боку території сусідньої країни загроз екологічного характеру для здоров'я людей і життєдіяльності територіальних громад прилеглого до кордону регіону, зумовлену, зокрема, результатами міждержавної та міжрегіональної співпраці у подоланні таких загроз.

Важливо визначити основні складові транскордонних загроз екологічного характеру та напрями уникнення таких загроз.

Джерела транскордонних загроз екологічного характеру подані на рис. 1. Розглянемо їх дещо детальніше.

Рис. 1. Чинники транскордонної екологічної безпеки

Транскордонний перенос речовин, які забруднюють атмосферне повітря. При пануючому у середніх широтах західному перенесенні повітряних мас прилегли до західних кордонів України області отримують значні обсяги зовнішнього забруднення атмосфери, які оцінюються у 60% від сумарного [10, с. 28]. Усього з країн ЄС на територію України річний перенос лише діоксидів сірки та оксидів азоту оцінюється у 794,0 тис. т при зворотному переносі 497,1 тис. т (2008 р.) [11]. Їх транзитна емісія з країн ЄС становить 40,3% від сумарних викидів стаціонарними джерелами й автотранспортом в Україні. При цьому додаткового забруднення зазнають також ґрунти.

Транскордонний перенос речовин, які забруднюють поверхневі води. Скинуті у транскордонні поверхневі водойми забруднюючі речовини переносяться на територію сусідніх країн, що чинить прямі екологічні загрози. Це ж стосується і *транскордонного переносу речовин, які забруднюють підземні води.*

Порушення природних екосистем транскордонного характеру полягає насамперед у шкідливих наслідках надкористування, гірничих розробок і функціонування водозаборів, які проявляються на території суміжних регіонів інших країн. Вони можуть бути також наслідком транскордонної міграції шкідників лісу та сільськогосподарських культур.

Транскордонне виснаження природних ресурсів (водних та окремих видів мінерально-сировинних – нафти, газу тощо) теж слід розглядати як чинник екологічних загроз, оскільки наслідком є не тільки втрата їх запасів, а й необхідність додаткового втручання у навколишнє природне середовище задля компенсації запасів, освоєння нових родовищ.

Втрата біологічного різноманіття транскордонного характеру. В умовах відмінностей у ставленні до питань збереження дикої фауни у сусідніх регіонах різних країн транскордонна міграція тварин призводить до видового й кількісного збіднення фауни певних регіонів і вимагає додаткових ресурсів для її відновлення.

Транскордонні природні стихійні явища. Природні стихійні явища, зокрема паводки, урагани, лісові пожежі, не знають державних й адміністративних кордонів. Зародившись в одній країні, вони можуть поширюватися на територію інших, породжуючи негативні наслідки екологічного, економічного та іншого характеру у їх регіонах.

Таким чином, транскордонні загрози екологічного характеру впливають на екологічну безпеку країн і регіонів. Її досягнення без відповідної міждержавної й міжрегіональної співпраці буде під загрозою. Така співпраця вбачається за двома основними напрямками – запобігання загрозам (превентивні заходи) та ліквідація чи усунення наявних шкідливих наслідків реального прояву таких загроз.

Окремо варто розглядати також транскордонну співпрацю, метою якої є не лише запобігання екологічним загрозам та усунення шкідливих наслідків їх проявів, а й екологічний розвиток суміжних територій (збагачення флори та фауни, розвиток екомережі тощо). Однак головною актуальною метою транскордонної співпраці задля досягнення екологічної безпеки є урівноваження на першому етапі впливу екологічних загроз між прикордонними регіонами суміжних країн з орієнтуванням на якісно кращий рівень, досягнутий у суміжному регіоні, й спільна діяльність з подальшого зниження екологічних загроз на наступних етапах.

Якщо порівнювати рівень екологічних загроз між суміжними регіонами України та країнами Європейського Союзу, то очевидним постає завдання активізації усунення екологічних загроз переважно з української сторони. Асиметрію стану природоохоронної роботи та природного довкілля в прикордонних регіонах України та країн ЄС можна продемонструвати на прикладі схожих за природними особливостями суміжних регіонів України, Польщі та Словаччини. Особливо суттєвими є розбіжності у питомих показниках еколого-економічної асиметрії між цими регіонами. Наприклад, за показником питомих викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря у розрахунку на 1000 євро валового регіонального продукту різниця між сусідніми регіонами України (Волинська, Закарпатська і Львівська області) та Польщі і Словаччини (Люблінське і Підкарпатське воєводства, Жошицький і Пряшівський край) сягає 43 разів (рис. 2).

Ще більш різною є різниця за показниками питомих скидів забруднених стічних вод у поверхневі водойми, яка між Львівською областю України та Люблінським воєводством Польщі становить 370 разів (рис. 3).

Таким чином, для регіонів України, прилеглих до країн ЄС, завдання зі зменшення антропогенного тиску на навколишнє природне середовище й досягнення рівня екологічної безпеки, який би відповідав показникам сусідів, є більш ніж актуальним. Успішна реалізація таких завдань потребує комплексного вирішення в єдиній транскордонній системі екологічної безпеки, у структурі якої розглядаємо чотири основні блоки, які, своєю чергою, диференційовані на елементи, з сукупністю зв'язків між ними:

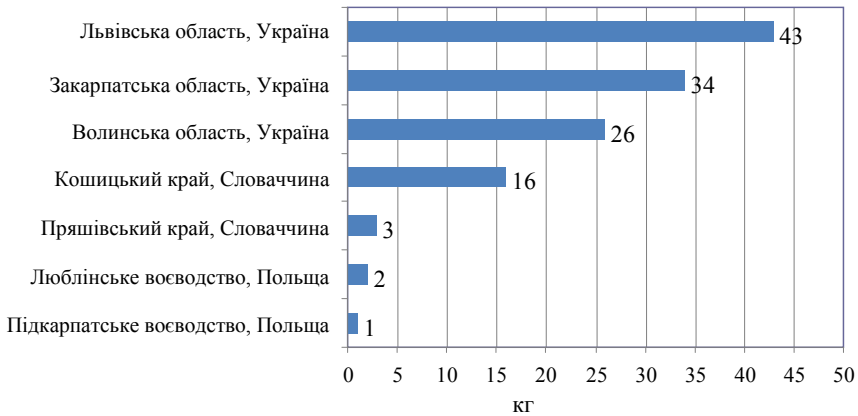

Рис. 2. Питомі викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, на 1000 євро ВРП, кг (2013 р.)

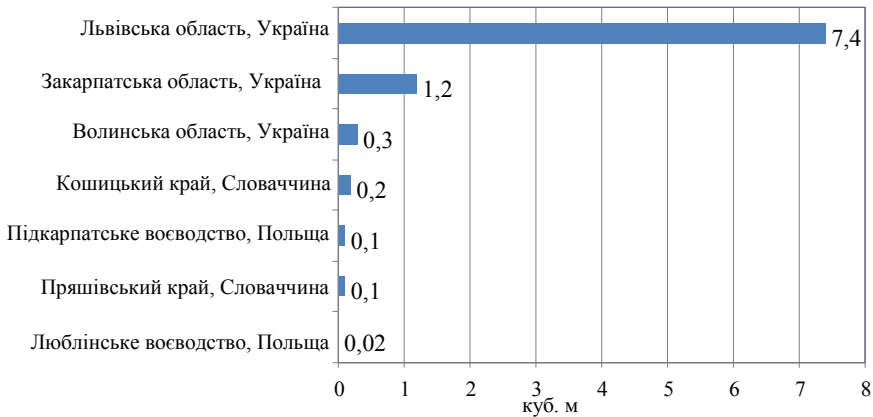

Рис. 3. Питомі скиди забруднених стічних вод у поверхневі водойми, на 1000 євро ВРП, куб. м (2013 р.)

- нормативно-регулюючий блок, який забезпечує директивне й нормативно-правове регулювання питань екологічної безпеки загалом і транскордонної зокрема;
- блок з визначення цілей і прийняття рішень щодо підтримання екологічної безпеки у транскордонних регіонах, запобігання її погіршення та усунення джерел і наслідків екологічної небезпеки;
- блок з реалізації рішень;
- моніторинговий блок, який забезпечує оцінку стану навколишнього природного середовища, виявлення екологічних загроз і формування інформаційно-аналітичної бази для прийняття рішень щодо нормативного регулювання питань транскордонної екологічної безпеки, визначення відповідних цілей і прийняття рішень.

У своїй взаємодії виділені блоки творять механізм регулювання екологічної безпеки (рис. 4).

Складові елементи кожного з блоків транскордонної системи екологічної безпеки та зв'язки між ними забезпечують досягнення кінцевої мети – транскордонної екологічної безпеки. Транскордонна особливість полягає якраз у необхідності узгодженого функціонування елементів єдиної системи, які діють в умовах міждержавного розмежування.

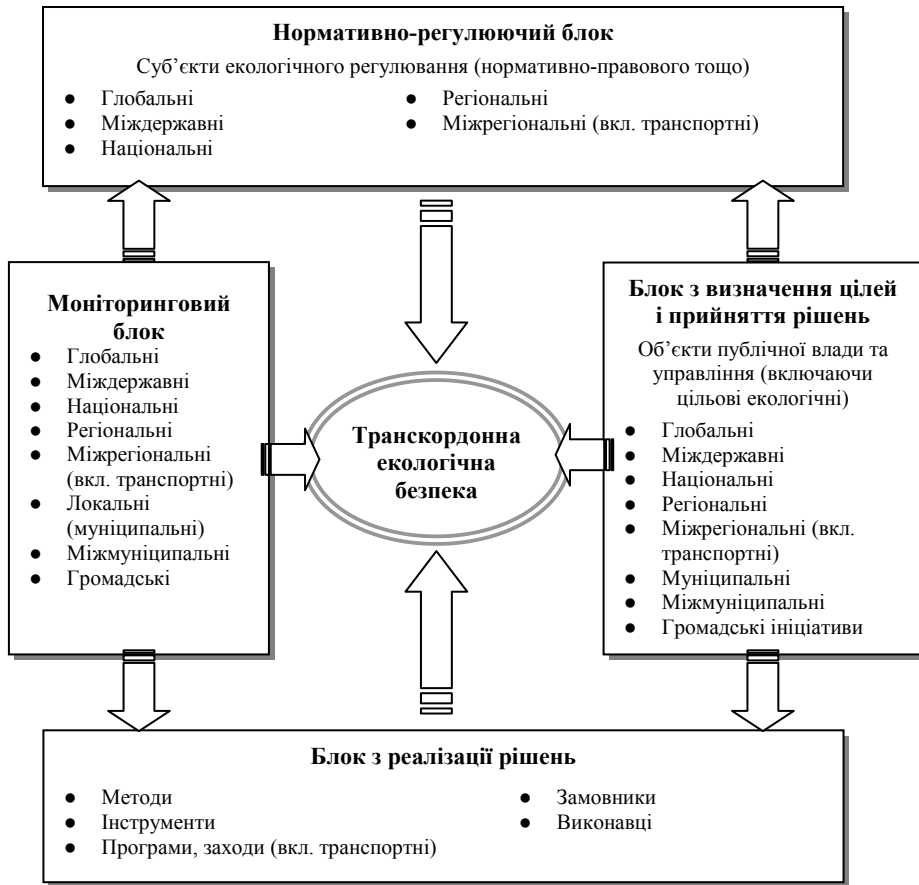

Рис. 4. Функціонально-структурна схема механізму регулювання транскордонної екологічної безпеки

З розвитком і поширенням міжнародного правового регулювання відносин, пов'язаних з транскордонним впливом на довкілля, країни та регіони, яким притаманний нижчий рівень екологічної безпеки, потрапляють під усе зростаючий тиск відповідальності, включаючи економічну, за транскордонний перенос забруднюючих довілля речовин та інші види негативного транскордонного впливу на навколишнє природне середовище. Разом з тим, транскордонні регіони можуть отримувати вигоди від свого місцезросташування у вирішенні питань екологічної безпеки завдяки можливостям співпраці з сусідніми регіонами інших держав і використання відповідної цільової допомоги з їх сторони. Такими можливостями володіють прикордонні регіони України, які межують з країнами ЄС.

Зокрема, західні транскордонні регіони України мають змогу використовувати інститути єврорегіонів «Карпатський» і «Буг» для досягнення, зокрема, цілей екологічної безпеки, у т. ч. через формування цільових транскордонних екологічних і природно-ресурсних кластерів. Значні можливості відкриває для західних транскордонних регіонів України доступ до Європейського інструменту сусідства (ЄІС) та його програм прикордонного співробітництва на 2014-2020 рр., а саме: «Польща – Україна – Білорусь», «Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна», «Румунія – Україна».

На жаль, наявні можливості транскордонної співпраці для досягнення вищого рівня екологічної безпеки українською стороною використовуються не

повною мірою. Становище може покращитися у разі затвердження на наступний планувальний період окремої операційної програми ЄС «Карпатський простір 2021-2027» з долученням до неї України.

Якісно інші вимоги та можливості щодо екологічної безпеки в Україні та її транскордонних регіонах постануть з введенням в дію положень Глави 6 «Навколишнє природне середовище» Розділу V «Економічне і галузеве співробітництво» Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом і його державами, з другого. Їх дотримання вимагатиме значних ресурсів, які значною мірою можна отримувати в межах транскордонної співпраці.

Список використаних джерел

1. Василенко С. Створення та розвиток системи національної безпеки в умовах проголошення незалежності України [Електронний ресурс] / С. Василенко // Наукові видання Чорноморського державного університету імені Петра Могили : сайт. – 2004. – Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/pidruchnuku/21/27.pdf>
2. Пирожков С. І. Проблеми національної безпеки в контексті європейського вибору України / С. І. Пирожков // Соціально-економічні дослідження в перехідний період : зб. наук. пр. / Ін-т регіональних досліджень НАН України ; відп. ред. М. І. Долішній. – Львів, 2003. – Вип. 5(43). Регіональна політика: досвід Європейського Союзу та його адаптація до умов України. – С. 36-52.
3. Ситник Г. П. Національна безпека України: теорія і практика : монографія / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук. – К. : Кондор, 2007. – 616 с.
4. Андрейцев В. І. Екологічне право і законодавство суверенної України: проблеми реалізації державної екологічної політики : монографія / В. І. Андрейцев ; Національний гірничий університет. – Дніпропетровськ, 2011. – 373 с.
5. Іванюта С. П. Екологічна безпека регіонів України: порівняльні оцінки / С. П. Іванюта, А. Б. Качинський // Стратегічні пріоритети / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – 2013. – №3(28). – С. 157-164.
6. Герасимчук З. В. Регіональна політика сталого розвитку: теорія, методологія, практика : монографія / З. В. Герасимчук. – Луцьк : Надстир'я, 2008. – 528 с.
7. Дубина М. В. Сутність транскордонної безпеки та її види / М. В. Дубина // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – 2013. – №4(70). – С. 238-244.
8. Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку : монографія у 8 томах / Інститут регіональних досліджень НАН України ; наук. ред. В. С. Кравців. – Львів, 2013. – Том 8. Транскордонне співробітництво / відп. ред. Н. А. Мікула. – 2013. – 372 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).
9. Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку : монографія у 8 томах / Інститут регіональних досліджень НАН України ; наук. ред. В. С. Кравців. – Львів, 2013. – Том 2. Соціально-демографічний потенціал / відп. ред. У. Я. Садова. – 456 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).
10. Федак І. А. Україна як сторона конвенції про транскордонне забруднення повітря на великі відстані / І. А. Федак // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Серія: Економіка. – 2008. – Том 87. – Вип. 74. – С. 23-29.
11. Швець В. Я. Вплив транскордонного перенесення викидів на економіко-екологічний стан придніпровського регіону [Електронний ресурс] / В. Я. Швець, В. М. Мілютин, Е. В. Роздобудько // Вісник Академії митної служби України. Серія: Економіка / Академія митної служби України (Дніпропетровськ). – 2010. – №1. – С. 102-109. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vamsue_2010_1\(43\)_13.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vamsue_2010_1(43)_13.pdf)

References

1. Vasylenko, S. (2004). Stvorennia ta rozvytok systemy natsional'noyi bezpeky v umovakh proholoshennia nezalezhnosti Ukrayiny [Creation and development of the system of national security in conditions of independence Ukraine]. *Naukovi vydannia Chornomors'koho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly [Scientific publications of Petro Mohyla Black Sea State University]. Website*. Retrieved from <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/pidruchnuku/21/27.pdf> [in Ukrainian].
2. Pyrozkhov, S. I. (2003). Problemy natsional'noyi bezpeky v konteksti yevropeys'koho vyboru Ukrayiny [Problems of national security in the context of Ukraine's European choice]. In M. I. Dolishnyi (Ed.), *Sotsial'no-ekonomichni doslidzhennia v perekhidnyy period [Socio-economic research in the transitional period]: Vol. 43(5). Rehional'na polityka: dosvid Yevropeys'koho Soyuzu ta yoho adaptatsiya do umov Ukrayiny [Regional policy: the experience of the European Union and its adaptation to the conditions of Ukraine]* (pp. 36-52). Lviv: Institute of Regional Research of the NAS of Ukraine. [in Ukrainian].
3. Sytnyk, H. P., Oluyko, V. M., & Vavrynchuk, M. P. (2007). *Natsional'na bezpeka Ukrayiny: teoriya i praktyka [National security of Ukraine: theory and practice]*. Kyiv: Condor. [in Ukrainian].

4. Andreytsev, V. I. (2011). *Ekolohichne pravo i zakonodavstvo suverennoi Ukrainy: problemy realizatsiyi derzhavnoi ekolohichnoi polityky [Environmental law and the law of sovereign Ukraine: problems of implementation of the state environmental policy]*. Dnipropetrovsk: National Mining University. [in Ukrainian].
5. Ivanyuta, S. P., & Kachynskyy, A. B. (2013). Ekolohichna bezpeka rehioniv Ukrainy: porivnyal'ni otsinky [Ecological safety of Ukraine's regions: comparative assessments]. In *Stratehichni priorityety [Strategic Priorities]*: Vol. 28(3) (pp. 157-164). Kyiv: National Institute of Strategic Studies. [in Ukrainian].
6. Herasymchuk, Z. V. (2008). *Rehional'na polityka staloho rozvytku: teoriya, metodolohiya, praktyka [Regional policy of sustainable development: theory, methodology, practice]*. Lutsk: Nadstytura. [in Ukrainian].
7. Dubyna, M. V. (2013). Sutnist' transkordonnoi bezpeky ta yiyi vydy [The essence of cross-border security and its types]. In *Visnyk Chernihiv's'koho derzhavnogo tekhnolohichnogo universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky [Bulletin of Chernihiv State Technological University. Series: Economics]*: Vol. 40(4) (pp. 238-244). [in Ukrainian].
8. Kravtsiv, V. S., & Ishchuk, S. O. (Eds.). (2013). *Karpat's'kyi rehion: aktual'ni problemy ta perspektyvy rozvytku [Carpathian region: actual problems and prospects for development]* (Vols. 1-8): Vol. 3. Investytsiyina diyal'nist' [Investment activities]. Lviv: Institute of Regional Research of the NAS of Ukraine. [in Ukrainian].
9. Kravtsiv, V. S., & Sadova, U. Y. (Eds.). (2013). *Karpat's'kyi rehion: aktual'ni problemy ta perspektyvy rozvytku [Carpathian region: actual problems and prospects for development]* (Vols. 1-8): Vol. 2. Sotsial'no-demohrafichnyy potentsial [Socio-demographic potential]. Lviv: Institute of Regional Research of the NAS of Ukraine. [in Ukrainian].
10. Fedak, I.A. (2008). Ukrayina yak storona konventsiyi pro transkordonne zabrudnennya povitrya na velyki vidstani [Ukraine as a party convention on transboundary air pollution over long distances]. *Naukovi pratsi Chornomors'koho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu „Kyievo-Mohylyans'ka akademiya”*. Seriya: *Ekonomika – Scientific papers of Petro Mohyla Black Sea State University of the complex “Kyiv-Mohyla Academy”*. Series: *Economics*, 87(74), 23-29. [in Ukrainian].
11. Shvets, V. Y., Milyutin, V. M., & Rozdobudko, I. V. (2010). Vplyv transkordonnoho perenesennya vykydiv na ekonomiko-ekolohichnyy stan prydniprovs'koho rehionu [The impact of cross-border transfer of emissions on economic and environmental condition of Dnipro region]. *Visnyk Akademiyi mytnoi sluzhby Ukrainy. Seriya: Ekonomika – Bulletin of the Academy of Customs Service of Ukraine. Series: Economics*, 1, 102-109. Dnipropetrovsk. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vamsue_2010_1\(43\)_13.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vamsue_2010_1(43)_13.pdf) [in Ukrainian].

Kravtsiv V. S., Zhuk P. V. Conceptual bases of forming of ecological security regulation mechanism in cross-border region.

The issues of cross-border ecological security are outlined. The notion of regional cross-border ecological security is explained as the absence from the side of neighbouring country's territory of the threats of ecological nature for the health of population and the activity of territorial communities of the region adjacent to the border. The authors propose the structural scheme of regional ecological security factors. Special attention is paid to the peculiarities of cross-border factor influence on the achievement of ecological security in bordering regions. The conclusion is made that the issues of decreasing the anthropogenic pressure on the environment and of achievement of the ecological security level corresponding to the neighbours' parameters are more than urgent. Implementation of such tasks requires the complex solution in the single cross-border system of ecologic security. Its structure should encompass four basic blocks: legislative-targeted block; block on development of decisions over maintenance of ecological security; block on ecological security monitoring and block on decisions implementation results control. The blocks in their turn are differentiated into the elements that are related to each other. The possibilities for the Western cross-border regions of Ukraine that emerge due to excess to European Neighbourhood Instrument (ENI) and its cross-border cooperation programs for 2014-2020 are stressed.

Keywords: ecological security, cross-border region, ecological threats, asymmetry of ecological condition, mechanism of cross-border ecological security regulation.

Кравців Василь Степанович – доктор економічних наук, професор, директор ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України» (e-mail: kravciv@ukr.net).

Kravtsiv Vasyil Stepanovych – Dr. Sci. (Econ.), Prof., Director of the SI “Institute of Regional Research n.a. M.I. Dolishnyi of the NAS of Ukraine”.

Жук Петро Володимирович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу регіональної екологічної політики та природокористування ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України» (e-mail: pzhuk@ukr.net).

Zhuk Petro Volodymyrovych – Ph.D. (Econ.), Senior Researcher, Leading Researcher of the Department of regional ecological policy and environmental management of the SI “Institute of Regional Research n.a. M.I. Dolishnyi of the NAS of Ukraine”.

Надійшло 20.11.2015 р.